

Az oktatáskutatás inter- és multidiszciplináris jellege

BIRÓ ZSUZSANNA HANNA^{a,*} – NAGY PÉTER TIBOR^b

^aWesley János Lelkészképző Főiskola

^bELTE TáTK OITK

Amikor a neveléstudomány illetékesei áttekintik a tudományág állását, szívesebben beszélnek a neveléstudomány művelőinek és módszereinek interdiszciplinárizálódásáról, mint arról a tudományszociológiai *tényről*, hogy az oktatásról több tudományág képviselői is folytatnak kutatást. A tanulmány bemutatja, hogy 1945 előtt elsősorban a statisztika és történettudomány vett részt az oktatásügy leírásában. Az 1960-as évektől jelent meg a szociológia, a közgazdaságtudomány és a filozófia. Az 1970–2010 közötti időszakra vonatkozó empirikus vizsgálat szerint a személyek vonatkozásában erőteljes történettudományi interdiszciplinárizáció ellenére az oktatástörténet és neveléstörténet meglehetősen elkülönültségben működik. A művek vonatkozásában domináns szociológiai és pszichológiai interdiszciplinárizáció alapvetően eltérő természetű: míg a szociológiai és neveléstudományi orientáció intézményesen is összefonódott, a pszichológiai interdiszciplinárizáció csupán azt jelenti, hogy vannak olyan pszichológusok, akik oktatásügyi kérdésekkel foglalkoznak.

Kulcsszavak: interdiszciplinaritás, multidiszciplinaritás, tudományszociológia, tudománymetria, prozopográfia, bibliográfia

When the leading elite of educational science is monitoring the state of arts, they speak about the interdisciplinaryisation of the representatives of the educational science very often, but the fact, that the education as topic, is researched by the representatives of different sciences is much less known. The paper describes, how the statistical science and history played a dominant role in the pre-1945 period of academic describing of education. The philosophy, economy and sociology started to be important since 1960s. There is an empirical study about the 1970–2010 period, when contrary the strong relation between the academic staff of history and education, the real product of “history of education” made by historians and “history of education” made by educational experts existed as parallel reality. If we use the Universal Decimal Catalogue database of the Library of Budapest, we can realise that the two dominant actors of interdisciplinaryisation of education follow different strategies. The sociologist works together with the experts of education. The psychologist is interested in the topics of education, but follows a publications strategy which is independent from the educationalist’s one.

* Levelező szerző: Biró Zsuzsanna Hanna, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1084 Budapest, Dankó u. 11. E-mail: birozszusannahanna@gmail.com, nagypetertibor@gmail.com

Keywords: interdisciplinarity, multidisciplinary, sociology of sciences, scientometrics, prozopography, bibliography

Az *Educatio*[®] olvasói számára vélhetőleg nem szorul indoklásra, hogy az oktatás-kutatás azon szakterületek egyike, ahol a hagyományos diszciplináris határvonalak nem működnek. Közismert, hogy az „oktatáskutatás” fogalma sok tekintetben a neveléstudomány „ellenében” jött létre, a távolság hosszú ideig megmaradt, s a megkülönböztetés épp a társadalomtudományi módszerekhez való viszony különbségén alapult. A 90-es évektől az oktatáskutatás a neveléstudományban egyre „beljebb” került, mind több neveléstudományi pozíciót foglaltak el oktatáskutatók, és egyre több neveléstudományi szakember kezdte magát „oktatáskutatónak” nevezni.

Mégis, amikor a neveléstudomány illetékesei áttekintik a tudományág állását, szívesebben beszélnek a neveléstudomány művelőinek és módszereinek interdiszciplinárizálódásáról, mint arról a tudányszociológiai *tényről*, hogy az oktatásról több tudományág képviselői is folytatnak kutatást. A Magyar Tudományos Akadémia számára készített diszciplináris elemzés következőképpen fogalmaz: „A neveléstudományt művelők száma nem állapítható meg pontosan, mivel egyrészt több határterület képviselője is végez neveléstudományi kutatásokat, másrészt számuk állandóan fluktuál.” – Eközben pedig egyáltalán nem vesz tudomást az oktatásról szóló közgazdasági vagy szociológiai kutatásokról, hogyha azokat a neveléstudomány intézményes keretein kívül művelik. Érdekes ellentmondásként az anyag mellékletében közölt intézményi dokumentum, ami az Oktatáskutató Intézet programja volt, éppen az oktatásra vonatkozó – a neveléstudománnyal kapcsolatban nem álló – közgazdasági-szociológiai kutatásokról számol be (Ballér et al. 1999).

Az oktatással kapcsolatos tudományos diskurzus diszciplináris beágyazottságának empirikus megragadására többféle mód lehet:

1. Feltérképezhetjük a szereplők azon körét, akik a történeti és kortárs elemzések szerint az oktatással kapcsolatos diskurzusokban részt vettek, és megpróbálhatjuk meghatározni, mely tudományágak „képviselői” ők.
2. Feltérképezhetjük az oktatásüggyel kapcsolatos tudományos termékeket – mindenekelőtt könyveket, folyóiratcikkeket –, s megállapíthatjuk, hogy e termékek mennyiben mutatnak interdiszciplináris arculatot.
3. Elfogadván a funkcionalista érvelést, feltehetjük, hogy az oktatással kapcsolatos tudományos tevékenységnek a „neveléstudomány” az illetékese, és vizsgálat alá vonhatjuk a neveléstudomány képviselőit a tekintetben, hogy mennyire jellemző rájuk az interdiszciplináris beágyazottság.

A neveléstudományon kívüli tudományok képviselőinek szerepvállalását az oktatással kapcsolatos tudományos diskurzusban az 1948 előtti Magyarországon a szaktudomány önreflexiója tartja számon.¹ Először – külön kutatás nélkül – az ezzel kapcsolatos

¹ A következő oldalak erősen támaszkodnak Nagy Péter Tibor korábbi tanulmányára: http://epa.oszk.hu/00600/00691/00093/pdf/mtud_2011_09_1077-1089.pdf

1948 előtti állapotokat foglaljuk össze. (A tudomány tömegesedése előtti korszakban a tudománymetria direkt használatára amúgy sincsen túl erős készlet, így ennek az írásnak az egyes részeiben eltérő gyakorisággal találkozhat majd számokkal az olvasó.²)

A VKM (majd 1948 után a változó nevű oktatási és kulturális tárcák) irányításában minden más tárcánál nagyobb arányban vesznek részt a tudománytörténetben magasan jegyzett személyek, akadémikusok, egyetemi tanárok. Az egyetemi tanár és akadémikus minisztereket a tudományos és szélesebb értelmiségi közvélemény *szakmailag is kompetensnek tekintette* azokban a témákban, melyekben – e szakmák későbbi megjelenése után – a *felsőoktatás-kutató* vagy a *tudomány-szociológus* lett a „szakértő”.

A társadalom- és szellemtudományok mezején rendkívül erős, miniszteri szerepvállalásának súlyát eszmetörténeti léptékben mindenképpen meghaladó szerepet tölt be mindjárt a legelső kultuszminiszter, Eötvös József, de – miniszteri tetteitől mindenképpen független ismertsége van – saját tudományáguk nemzetközi mezőnyében is látható Eötvös Lorándnak, Teleki Pálnak, illetve a nemzeti tudománytörténetben jegyzett Hóman Bálintnak, Ortutay Gyulának, majd a 1980-as években Köpeczi Bélának, Glatz Ferencnek. A kortársak tudósként tartották számon a néhány történeti, művészettörténeti művel rendelkező Berzeviczy Albertet is – míg a Klebelsberg Kunónak juttatott tudományos elismeréseket inkább a szervilizmus, vagy pozitívabban fogalmazva, az ágazatpolitikai nagyság előtti tisztelgés jelének tekinthetjük.³ 1990 és 2010 között a miniszterek többségére jellemző, hogy – már politikai karrierjük előtt – tudományos művekkel rendelkeztek, illetve egyetemi tanári pozícióval, akadémiai tagsággal bírtak. Bár ezekben az évtizedekben ez már önmagában nem számított erős legitimitációnak (a felsőoktatáskutatás, a tudományszervezés „diszciplinárizálódása” folytán), nem zárható ki továbbra sem, hogy a *szélesebb* közvélemény szemében az oktatással foglalkozó szakminiszter legitimitása magasabb, ha valamilyen vonatkozásban tudósként is elismert, mely szempont más tárcák esetében nem merül fel. (A közgazdasági *szakismeret* a pénzügyminiszteri szék esetében nem tekinthető ritkának, de – miközben egy igen erősen megszervezett (pl. akadémikus helyekkel és több kutatóintézetrel rendelkező) tudományos ágazatról van szó – nincs rá példa, hogy egy-egy időszak közgazdaságtudományi elitjébe tartozó személy töltse be az állást.)

A *felsőoktatási* szakterület felett diszponáló államtitkár, helyettes államtitkár az elmúlt százötven évben tipikusan egyetemi tanári háttérrel rendelkezett, „felsőoktatás-tudományi” hozzáértése igen gyakran volt legitimálható tanszékvezetői, dékáni, rektori pozíciókból szerzett „learning by doing” tudással. A *közoktatási* államtitkári, helyettes államtitkári pozíciót százötven év alatt csak néhányszor töltötte be tudományos háttérrel rendelkező személy. E néhány személy viszont többségében a mindenkori neveléstudomány vagy az oktatásügyet tárgyul választó más tudományág mezejében volt látható, még ha munkásságuk más tudományterületekhez is kötődött, gondoljunk 1945 előtt Imre

² Arra mindenütt ügyeltünk, hogy valamiféle objektiváció alapján mondhassuk ki, hogy az általunk jellemzőnek ítélt jelenség legalábbis „erős többségben” van a vele egy megfigyelési csoportba vonható jelenségek sorában – még ha az 5–10 elemből álló megfigyelési csoportokban százalékszámok közlését nem is tartottuk szükségesnek.

³ Miniszterportrékat legszisztematikusabban Mann Miklós és T. Kiss Tamás készítette: *Mann 1993, 1997; T. Kiss 2002.*

Sándor, Kornis Gyula, illetve az 1980-as években Kelemen Elemér, Gázsó Ferenc, 1990 után Báthory Zoltán pályájára.⁴

Túl azonban a miniszterek és vezető politikusok „általános” szakértelmén, az oktatás-üggyel foglalkozó legfontosabb tudósok – a pedagógiaprofesszok, az e tárgyból habilitált magántanárok és a tanítóképzésben, polgári iskolai tanárképzésben alkalmazott nevesebb tanárok mellett – a *statisztikusok* voltak. A statisztikusok – részben fővárosi, részben országos vonatkozásban – számos, napjainkig történeti forrásként használatos tudományos művet alkottak, egyrészt a diák- és pedagógusnépeségekről, másrészt az intézményrendszeréről. Ezek közül talán legnevesebbek a VKM éves jelentései, különösen a kivételesen részletes 1896-os, a népoktatásról szóló 1906-os országos jelentés, az 1935-ös pedagógusstatisztika, a középiskolai diákságról, illetve egyetemi hallgatóságról 1925, illetve 1930 körül kiadott kötetek, a Budapest 1910-es évekbeli oktatási intézményrendszeréről szóló Illyefalvi-monográfia, valamint Asztalos tanoncstatisztikai művei.⁵

Idesorolhatók a szélesebb témájú statisztikai szakkönyvek, monográfiák Budapest társadalomtörténetéről, intézményes viszonyairól, illetve a népszámlálásokban és a statisztikai évkönyvekben, hosszabb idősorokat bemutató kiadványokban megjelenő szisztematikus adatközlések, melyek fontos fejezeteit képezik az oktatási, illetve alfabetizáció- és iskolázottság-statisztikai műveknek is.

Ezen statisztikai művek világszínvonalát nem annyira az elemzések mélysége, mint a mögöttük álló statisztikai adatközlések határozzák meg. A magyar, illetve fővárosi statisztikai szolgálat részben igen részletes kategóriarendszerrel vette fel a világban másutt is szokásos adatokat, részben – alkalmazkodva az ország rendkívüli etnikai és felekezeti sokszínűségéhez – ezt megvilágító adatokat is felvett, s évtizedes stabilitással gondozta is a kategóriákat. A fővárosi statisztikai hivatal rétegstatisztikai felvételei mai értelemben inkább szociológiai érdeklődésűnek tűnnek (pl. az újságolvasási és fogyasztási szokásokra is kitérnek).

A statisztikai elemzés bázisul szolgálhatott volna a szociológiának is, de az adatelemzések és adatközlések – miközben a statisztikatudomány hazai és nemzetközi élvonalát jelentették – oktatásszociológiai elemzéssé nem álltak össze. Legalábbis az (egyébként filozófusi végzettségű) Földes Ferenc nevezetes monográfiájáig, ami persze azonnal teljesíti is a szociológiai művek később természetesen tekintett funkcióját, az alsóbb társadalmi csoportok iskolázási hátrányának kritikus bemutatását.

Mai tudomány-rendszerben értelemben *közigazgatás-tudományinak* nevezhetjük a zömében jogász végzettségű hivatalnokok által összeállított éves kormányjelentéseket, illetve a fővárosi közigazgatási jelentéseket. Közigazgatás-tudományi – hiszen nem elsősorban jogszabályokat és statisztikákat, hanem oktatási rendszerműködtetési gyakorlatot leíró – könyvek születtek egy-egy iskolatípus környékén, melyek közül a legnevezetesebb a még miniszteriális hivatalnokként szolgáló Fináczy 1896-os könyve a középiskola-rendszeréről. Az ország egészéről szóló munkák közül az elsősorban filozófusként számon

⁴ Karády Viktor és Nagy Péter Tibor prozopográfiai kutatásainak alapvető forrása az 1990-ig meghalt személyekre reprezentatív *Magyar Életrajzi Lexikon* (2+2 kötet), az újabb nemzedékekre pedig a *Ki kicsoda* 1990-, 1996-, 2002-, 2009-es kötete. Történeti/értelmiségi műveltségmorzsaink esetlegességét azzal ellensúlyozzuk, hogy azt tekintjük releváns életrajzi adatnak – azaz sok ember összehasonlítására alkalmas jelzésnek –, amelynek e két forrás valamelyikében objektív nyoma van.

⁵ A pontos adatokért helytakarékosági okok miatt Jáki bibliográfiájához kell utalnunk az olvasót (Jáki 1970).

tartott államtitkár, Kornis Gyula angolul is megjelent oktatáskormányzati monográfiája mögött is feltehetően hivatalnokok magas szintű háttérmunkája áll.

A gondos aprómunkák után a közigazgatás-tudomány elméleti megjelenése azonnal nemzetközi színvonalú: Magyary Zoltán először a tudomány- és felsőoktatás-igazgatás, majd a közoktatás-igazgatás témakörében jelentet meg – politikailag egyébként az önkormányzatiság-ellenes jobboldali centralizáció által hasznosítható – szakkönyveket.

Tanügyi joggal sem annyira elméleti *jogetudósok*, mint a hivatalnokok foglalkoztak, s teljesítményük sokkal inkább a többféle törvénybe szétszórt joganyag szisztematikus összeállítása, mintsem elemzése. Szinte minden évtizedben születik, egészen 1945-ig, döntvénytárral kiegészítve ilyen mű.

Hivatásos, illetve vezető *történészek* középkori-koraújkori peregrinációkutatással, illetve a 18. század oktatáspolitikájának részletes elemzésével járulnak hozzá az oktatáskutatás korai tradíciójához. Történeti korrektséggel, bár nem a vezető történészek, hanem az adott iskolatípus iránt elkötelezett tanügyigazgatási szakemberek vagy tanár-egyesületi vezetők monográfiákban foglalják össze egy-egy iskolatípus 19–20. századi történetét. Elsősorban helyi történelemtanárok munkájának eredményeképpen – de úgy az akadémiai tudományosságot képviselő Történelmi Társulat, mint a tanügyigazgatás által támogatottan és finanszírozottan – 1896 környékén nagyszámú iskolamonográfia készül. Klasszikus történeti monográfiák Eötvös József koráról születnek.

Nagy neveléstörténeti áttekintéseket előbb a szerény intellektusú, teológia felől érkező antiherbartista kompilátor, az egyetem neveléstudományi tanszékét három évtizeden át uraló Lubricht Ákos készíti, majd az állam-egyház-oktatás viszonyt nagy igazgatástörténeti tudással, nemzetközi összehasonlító képességekkel megáldott, de vezető történésznek szintén nem számító, hosszú tanárképzőintézeti karriert maga mögött tudó idős Kármán Mór. Hagyományos neveléstörténet előadásorozatát pedig – a történész körökben szintén nem történészként számon tartott – Fináczy Ernő szervezte négy kötetbe, amit a neveléstörténet később olyan fontosnak ismert el, hogy az 1980-as években reprintben is megjelent.

Természetesen pszichológusok is bőségesen jelen vannak: a korszak vezető pszichológusai közül Várkonyi Hildebrand és Bognár Cecil ír neveléslélektani munkákat. Nem pszichológia *professzor* a kifejezetten gyermeklélektanász Nagy László.

Az 1945 előtti világban az oktatás interdiszciplináris megközelítése sokkal inkább az oktatási mennyiségek és szabályozások leírásának gyakorlati igényéből ered, mint a társtudományok ambíciójából az oktatási valóság megismerése és elemzése irányába. Az oktatás a társtudományok szempontjából *nem igazán fontos*: a jogtudósok a közjog alapvető kérdéseivel, illetve a polgárosodás legfontosabb jogi dokumentációjával foglalkoznak – a tanügyi jog nem elég specifikus tudományos szempontból. A közigazdászok számára a termelés alapvető kérdései, illetve az adópolitika, s persze a 18–19. századi birodalom egyes részei közötti tehereloszlás számít jelentős kérdésnek. Bármilyen nagy részét teszi ki az oktatásügyi költségvetés a nemzeti költségvetésnek, valójában nem elég motiváló téma, az oktatás és iskolázottság nemzetgazdasági hasznával pedig azért nem érdemes foglalkozni, mert a fejlesztésnek mindig erősebb érvrendszere 1918 előtt a nemzetiségpolitika, 1919 után pedig a kisantant államokkal való versengés, s különösen annak belpolitikai legitimációs használata. A történészeket viszont a közvetlen hatalmi erőfelfejtésekkal járó, makropolitikai csatákat jobban tükröző szférák jobban izgatták. A szociológia/szociográfia számára a parasztság és a munkásság helyzete legkevésbé az

oktatási egyenlőtlenségek felől tűnt leírhatónak, a középosztály-kutatásokban – tekintettel arra, hogy a tanítók nem érettségiztek – a gimnáziumi érettségivel, jogakadémiával, jogi egyetemi diplomával legitimált közhivatalnokság volt az első számú célcsoport.

Az interdiszciplinárizálódás – talán a pszichológia kivételével – 1945 előtt az oktatásügy szereplőinek belügye maradt.

Az 1945 utáni másfél évtizedet szempontunkból most elhanyagolva, az oktatásügy kérdéseinek tudományos vizsgálata az 1960-as évektől kezdve több tudományos diskurzus részévé vált, s ekkor már az adott szaktudományok erős képviselői is bekapcsolódtak. Nyilván összefüggésben azzal, hogy az 1945 utáni oktatási expanzió, majd a szputnyik-sokk, végül a tudományos technikai forradalom (ideológiája és valósága) a legtöbb tudományág képviselői körében az egész világon⁶ kiemelten fontos témává tette az oktatásügyet.

Az egyik tudományos diskurzus filozófiai-világnézeti természetű volt, az embereszménnyel, a jövő kívánatos embertípusával (a mindenoldalúan fejlett szocialista ember típusával) állott összefüggésben. Ebbe a korszak nevelésméleti szakemberei erősen bekapcsolódtak. A filozófiai csúcscélit (mondjuk az akadémikusokat sorolva ide) nem szól hozzá közvetlenül a témához, sőt igen jellegzetes, hogy a kor egyik legaktívabb marxista filozófusa, Ágh Attila épp arról kezdeményez vitát a *Pedagógiai Szemlé*ben a kor egyik domináns nevelésmélet könyve kapcsán, hogy miért *nincs – és nem is lehet*, mert ellentmondana Marx totalitás fogalmának – *marxista nevelésfilozófia*.⁷

A másik diskurzus az oktatásügy által – a pártállami oktatáspolitikai deklarált szándéka ellenére – újratermelt egyenlőtlenségekről szólt, s empirikus szociológusok domináltak, előbb Ferge Zsuzsa és munkatársai a KSH környékéről, majd Gazsó Ferenc és munkatársai a Társadalomtudományi Intézetből. Ebbe a neveléstudósok csak évtizednyi késéssel kapcsolódtak be.

A harmadik diskurzus az oktatás emberi erőforrásokat növelő és újratermelő jellegével állott összefüggésben, melyet közgazdászok – mindenekelőtt Tímár János – uraltak, s hamarosan az oktatás tervezhetősége körüli – részben regionalitástudományi – diskurzussá vált.

A negyedik diskurzus a műveltségesszménnyel foglalkozott, melybe gyakorlatilag valamennyi tudományág tudósai „beszálltak”, legnevezetesebbek Marx György, Berend T. Iván megnyilatkozásai, melyek kisebb könyvekké is szerveződtek.

Funkcionalista nyelven szólva, „az oktatás multidiszciplináris megközelítésének”, konfliktusos paradigmában fogalmazva, „az oktatással foglalkozó tudományos mező” (Bourdieu 2005) nem neveléstudósok általi részleges ellenőrzésének igen mély gyökerei vannak.

Az 50-es–80-as évek neveléstudományon *kívüli* oktatáskutatásának szisztematikus áttekintésére nagyobb önálló kutatás nem folyt. Az „erős” diszciplína fogalommal dolgozó Németh András vezette tudománytörténeti kutatás sokkal inkább a neveléstudomány szakmai önállósodására, intézményesülésére helyezte a hangsúlyt, mint az oktatási mező

⁶ Ennek objektivációját az *Encyclopædia Britannica*ban, a *Magyar Nagylexikon*ban, a *Meyers*ben és négy romániai nagylexikonban önálló címszót kapott személyek életrajzából, hivatkozott könyveinek címeiből preparált *szólisták* adják.

⁷ *Pedagógiai Szemle*, 1975/5. – A folyóirat-hivatkozások egy részénél nem követjük a szabatos címleírást, mert ez esetekben nem valamely tanulmány szellemi tartalmáról van szó, hanem híradásnak tekintjük valamilyen eseményről, éppúgy mintha napilapban jelent volna meg.

sokféle tudomány közötti felosztódására, interdiszciplinárizálódására (Németh, 2015; Németh–Bíró 2016). Németh András érvelésében az interdiszciplinárizálódás fő trendje az antropológiai szempontok megjelenése (Németh 2014).

Az *Educatio*^o folyóirat két számban is körül kívánta járni az interdiszciplinárizálódás folyamatát az oktatásügyi kutatások területén. Az első a hetvenes években középkorú vezető társadalomtudósoktól (Vajda Mihálytól, Nagy Józseftől, Gázsó Ferenctől, Marx Györgytől, Berend T. Ivántól, Vámos Tibortól, Enyedi Györgytől, Pataki Ferenctől, Tímár Jánostól, Ferge Zsuzsától és Kozma Tamástól⁸ – a felsoroltak kettő kivételével nem neveléstudományból szereztek magas fokozatukat) kérdezte, milyen várakozásaik voltak az ezredforduló oktatásügyével kapcsolatban, s ezekből mi és miképp teljesült. A másik magának az oktatáskutatásnak a kibontakozását tekintette át, a téma kifejtésében erős szerepet adva maguknak az oktatáskutató közgazdászoknak és pszichológusoknak.⁹

A rendszerváltás utáni időkre vonatkozóan van néhány – tudományometriai, tudományszociológiai – objektívációnk, melyek az oktatáskutatás interdiszciplináritására mutatnak.

A *Pedagógiai Lexikon* – melynek szerkesztőbizottsága gyakorlatilag egybeesett az MTA akkori Pedagógiai Bizottságával – hetvenes évekbeli elődjével szemben gondosan elkerülte, hogy élő személyekről címszavakat közöljön, de a címszavak szerzői láthatók, s így felismerhető, hogy a témakörök szakszerkesztői az oktatáskutatás területeit mintegy elosztják a kor neves neveléstudományi kutatói között, erős üzenetet küldve a külvilág felé az illetékességek határaitól, nem neveléstudományi legitimitációjú tudóst csak mutatóba engedve a szakszerkesztők sorába (Báthory–Falus 1997a).

A lexikon kvázi pótkötetként megjelent *Ki kicsodában* (Báthory–Falus 1997b) szereplő minősítetteknek (tehát az akkor már önképe szerint hangsúlyozottan nyitott pedagógiai elit által fontosnak tartott tudósoknak) 60%-a szerezte neveléstudományból a fokozatát, majdnem 10% pszichológiából, 5–6% nyelvtudományból, illetve történet-tudományból. A többi tudományág képviselőinek aránya 3% alatt marad. Ezen belül is kisebbségben vannak a társadalomtudományok: a közgazdaságtan, szociológia, politológia együtt is csak 3,6%-ot tesz ki, ami kevesebb, mint a természettudományokhoz tartozók aránya! „Oktatásügyi relevanciája” ebből a szerkesztőségéből nézve tehát elsősorban a pszichológiának van.

A lexikonban egyébként 1175 személy szerepel, nagy többségüknek nincs tudományos minősítése. Semmilyen más társadalomtudomány önképében nincs ilyen magas aránya a formális tudományos legitimitációval nem rendelkezőknek – noha például a történet-tudományban a 60-as évektől az erőteljes helytörténeti aktivitásoknak köszönhetően, s a 90-es évek óta roppant méretű „hadtörténeti”, illetve „pletykatörténeti” könyvpiac révén erre igencsak mutatkozna lehetőség és mikro-makro társadalmi igény.

⁸ Az utóbbi kettővel interjú készült, a többiek felkérésre írtak tanulmányt. *Educatio* folyóirat 2001/4. szám: EZREDFORDULÓ. Vendégszerkesztő: KOZMA TAMÁS.

⁹ *Educatio*^o folyóirat 2001/I. szám: „OKTATÁS – POLITIKA – KUTATÁS”. Szerkesztő a neveléstudományi nagydoktori fokozattal rendelkező és a Szociológiai társaság oktatásszociológiai szakosztályát alapító KOZMA TAMÁS. A szerzők: a neveléstudományból minősített Forray R. Katalin, Halász Gábor, Lukács Péter, Nagy Mária, Setényi János, – mindannyian rendelkeznek valamilyen (a *Ki kicsoda* életrajzi szócikkükből ismerhető) szociológiai jellegű legitimitációval is, a szociológus Andor Mihály és Bajomi Iván, a pszichológus Vajda Zsuzsa, a közgazdász Semjén András és Polónyi István.

A társadalomtudományokhoz erősebben kötődő Oktatáskutató Intézetben végzett kutatás más eredményekhez vezetett. 1999-ben – Lukács Péter vezetésével, miniszteri rendeletre – kutatás folyt a „magyar oktatáskutatás térképéről”. A kutatás az MTA akkori köztestületi nyilvántartásában 222 olyan személyt talált, akinek – saját maga által az MTA kérésére megadott – „tudományos érdeklődési területe” a szélesebb értelemben vett oktatáskutatással kapcsolatban állt. Közülük 80% neveléstudományból szerzett fokozatot, 4% szociológiából, 3% történettudományból, 2% közgazdaságtudományból, de volt néhány hadtudós, filozófus és művészettudományi szakember is. Tehát: a nem neveléstudományi körön belül a pedagógiai *Kicsodában* regisztráltaknál magasabb a társadalomtudósok aránya – bár az is igaz, hogy maga a neveléstudományon kívüliek köre szűkebb, mint a lexikonszerkesztőség szerint (Lukács 2002).

A négy domináns neveléstudományi folyóiratban zajló tudományos kommunikációban a szerzők 60%-a sorolható a neveléstudományhoz és határterületeihez, 16% a humán és társadalomtudományi körhöz, 4% a „történettudományhoz és filológiához”, 2% a természet- és műszaki tudományokhoz, 1% az egyéb tudományokhoz, és 18% nem volt besorolható – írja Bíró Zsuzsanna Hanna az ELTE PPK pedagógia-történeti tanszékén folytatott kutatás eredményeiről (Bíró 2009). Az interdiszciplináris jelleg, illetve a nem minősítettek iránti nyitottság mindenütt érvényesül, de a különböző folyóiratokban különböző mértékben és módon. Az *Educatio* társadalomtudós szerzői majd kétszer annyian vannak, mint a társadalomtudósok a négy folyóirat átlagában. Az *Iskolakultúra* is erősen interdiszciplináris, de inkább a „történeti/filológiai” tudományok és kisebb mértékben a társadalomtudományok irányába. A *Magyar Pedagógiát* dominálják leginkább a neveléstudomány területéről jöttek, bár a „történeti/filológiai” tábor itt is felülreprezentált. A tudományosan nem besorolhatók (tehát fejlesztők, szolgáltatók, államigazgatási szakemberek stb.) aránya az *Új Pedagógiai Szemlében* volt a legmagasabb. Persze e kutatás nem dokumentálhatta sem a társtudományok folyóirataiban (pl. a *Közgazdasági Szemlében*, *Pszichológiai Szemlében*, *Szociológiai Szemlében*) feltűnő oktatásügyi szaktanulmányokat, sem a konkrét tudományághoz nem kötődő általános értelmiségi folyóiratok (Holmi, 2000, *Élet és Irodalom*) oktatásügyi diskurzusait.

A Wargo Intézet az *Új Pedagógiai Szemle*, az *Iskolakultúra*, a *Magyar Pedagógia* publikációs és hivatkozási gyakorlatát hasonlította össze, s megállapította, hogy közülük a legutóbbi hasonlít leginkább a vizsgálatba – normatív megfelelési igény „hátsó gondolatával” – bevont angolszász neveléstudományi folyóiratokhoz. Tehát, szempontunkból az első kettő tükröz inkább nyitottságot, ami az *Új Pedagógiai Szemle* kevésbé tudományos jellegével együtt azt jelenti, hogy az *Iskolakultúra* szerzői körét látta leginkább interdiszciplinárisnak.¹⁰

Szintén az ezredfordulón folyt egy fontos kutatás az Oktatáskutató Intézetben Hrubos Ildikó vezetésével a neveléstudomány minősítettjeiről. Tekintettel arra, hogy a megrendelő itt az MTA Pedagógiai Bizottsága volt, Hrubos Ildikó a nem neveléstudományból minősített oktatáskutatókat figyelmen kívül hagyta, legfeljebb csak azt tárhatta fel, hogy a neveléstudomány képviselői mennyiben töltötték be pozíciókat más tudományterületeken is – s a válasza erre az volt, hogy igen kevésbé (Hrubos 2002).

Mindezen előzmények után a 2010-es években az interco-ssh nemzetközi tudományszociológiai és tudománytörténeti projekt – melynek magyar lábát Karády Viktor

¹⁰ http://www.wargo.hu/kutatasok/letoltes/pedagogia_2008_tanulmany_080517.pdf

és Nagy Péter Tibor jelentették a WJLF-en – nekiállt azon módszerek és források összeállításának, melyek *egyfelől az egyes tudományágak személyi állományának, másfelől az egyes kutandó területekkel* (köztük az oktatásüggyel) kapcsolatos tudományos produktumoknak szisztematikus leírását tették lehetővé. S bár erre külön nemzetközi megrendelés nem volt, bevették a megfigyelt társadalomtudományok közé a neveléstudományt is (Nagy 2017).

Az „intézményes neveléstudomány” felől induló kutatás – Karády Viktor jelen *Educatio*^{*} számban megjelent tanulmányából is láthatóan – a pár évvel ezelőtti Hrubos Ildikó-féle célkutatást megerősítve első pillantásra a szaktudományág életkori és nemi összetételi sajátosságait teszi láthatóvá, illetve a tudományos minősítés magasabb és alacsonyabb fokozata közötti mennyiségi viszonyok változását az időtengely mentén és szociodemográfiai értelemben. A minősítettek alapvető viszonyait bemutató statisztikai kötet részletes felidézése jelen témánk szempontjából nem indokolt, mert az az egyes tudományterületekhez egyértelműen beosztható személyek szociodemográfiai viszonyait hasonlítja össze (Karády–Nagy 2017). Itt csak három körülményre érdemes felhívni a figyelmet: *a)* a kifejezetten nő többségű oktatásügyi szférában a vezető tudósok magas maskulinitására, *b)* a szakterület – legalábbis a PhD-képzés tömegesedését megelőző időszakban mutatott – magas életkorára, illetve *c)* a nagydoktori fokozatszerzés alacsony arányára a minősítettek körében.

A „fokozatszerzés” alapadatai a neveléstudomány multidiszciplináris kapcsolatainak kétféle aspektusára világítanak rá. Nincs még egy olyan tudományág (legalábbis azon tudományágak közül, melyek évtizedek óta léteznek), amelyre ilyen mértékben jellemző lenne, hogy a minősítettek *nem az adott tudományágból* szereztek az alapidiplomájukat. Ez azonban mégsem *tisztán* interdiszciplináris jelzés, hiszen a neveléstudományi diplomával nem rendelkező neveléstudományi minősítettek nagy többségének valamiféle *tanári* diplomája van. Minthogy a tudományegyetemeinken (legalábbis az elmúlt évtizedek nagyobb részében) ugyanazok a tudósok tanították a pedagógiai szakosokat és a tanárképzésben résztvevőket,¹¹ a tanárképzésben résztvevők igen nagy számban találkoztak a neveléstudomány képviselőivel, s az irodalomjegyzékekben a neveléstudományi szakirodalommal. A tanárképzésben résztvevők a neveléstudománnyal több – egymásnak tudományos természetességgel ellentmondó, egymással azonos jelenségek leírásakor vitában álló – altudományon keresztül találkozhattak. Így a tanárképzésben a nem pedagógiaszakosok nagyobb mértékben szembesülhettek a neveléstudomány személyi és tartalmi tagoltságával, mint a nem közgazdászok és nem filozófusok az egy-egy fél-éves politikai gazdaságtanon vagy dialektikus és történelmi materializmuson keresztül a közgazdaságtudomány és a filozófia tagoltságával. Szép feladat lenne a neveléstudományi művek végigelemzése annak bemutatására, hogy az azokban megjelenő módszerek, illetve világkép mennyire tükrözi szerzőjük – eredeti – történelemtanári vagy mondjuk biológiatanári képezését.

A másik interdiszciplináris jelzés lehetne a *több tudományágból szerzett minősítés*. Ez azonban oly ritka, hogy sokkal inkább lehet egyedi életút vagy individuálpszichológiai

¹¹ Kutatásunk során számos tudományegyetem tanrendjét szerveztük adatbázisba. A történeti források megőrzése szempontból rémisztőnek találtuk, hogy a nyomtatott egyetemi tanrendek eltűnése és a Neptun bevezetése között nincs megbízható szisztematikus forrás arra, hogy az egyes tudományegyetemen az egyes években milyen kurzusok folytak, s a digitális adatmegőrzés gyenge állapota a Neptun-korszak adatainak megőrzésével kapcsolatos aggodalmakat is jogossá tesz.

tényezőkkel magyarázni, mint a diplomahalmazás – ma már társadalmi jelenségként leírható – analógiájával. A doktori.hu nyilvántartása szerint a doktori iskolák oktatói között nyilvántartott 200 neveléstudományból minősített személy mindössze 5%-a szerzett valamely más tudományágból is fokozatot, ezek harmada történettudományból.

A neveléstudomány testületeiben szereplő személyek más tudományágakban megszerzett legitimációja viszont fontos interdiszciplináris jelzés lehet. A neveléstudomány szakterületei között legerősebb interdiszciplinaritást e vonatkozásban a neveléstörténet mutatja. Az MTA Neveléstörténeti Albizottsága elnökeként leghosszabb ideig olyan tudós szolgált¹² – miközben e pozíciót az MTA Pedagógiai Bizottsága tölti be –, akinek nem neveléstudományból, hanem történettudományból volt fokozata, s több akadémiai cikluson át igaz az állítás, hogy az albizottság nagydoktor tagjai között többségben voltak azok, akiknek történettudományból és *nem* neveléstudományból volt akadémiai doktori fokozatuk.¹³

Fontos interdiszciplináris jelzés lehetne elvileg, hogy a neveléstudományi doktori iskolák staffjában milyen más tudományágak képviselői vannak jelen. Ez a jelzés – bár a doktori.hu alapján felépített adatbázisunk 2010-re, illetve 2015-re tanulmányozhatóan rendelkezésre áll – ugyanakkor mégsem jó indikátor. A doktori iskolák, doktori programok megszerveződését jól láthatóan egy-két neveléstudományi legitimációjú professzor és az egyetemi vezetések egybevágó ambíciója teszi szükségessé és lehetségessé. A doktori iskolák törzstagjai állományát eme ambíciók egyértelmű megfogalmazódása után szervezik össze a doktori iskolákat domináló formális vagy informális vezető személyiségek, s e törzstagjai állomány interdiszciplinaritását sokkal inkább meghatározza az, hogy az adott intézményben más tudományágak belső erőviszonyai által meghatározottan éppen kik állnak „rendelkezésre”, mintsem az adott személyek tényleges tematikus kötődése az oktatásügy világához.

Az oktatási témavilág más diszciplínák általi megragadásának számos fontos mozzanata *nem* a neveléstudomány szerveinek interdiszciplináló „meghívására” történik. Erre megint a történettudomány példáján keresztül tudunk rámutatni. Az egyetem-történészek¹⁴ szinte semmilyen kapcsolatot nem mutatnak a felsőoktatás-kutatókkal, de az egyes intézmények évfordulóira kiadott reprezentatív kiadványok megjelenetése mégis folyamatos. (Más kérdés, hogy ezek inkább ünnepi kiadványok, mint mélyebb tudományos elemzések.) Tudományszociológiai különlegesség, hogy a magyar tudományos közélet irányításában az elmúlt évtizedekben kulcspozíciót (MTA-elnök, -alelnök, -főtitkár) betöltő *valamennyi* történész valamilyen mértékben oktatástörténész is volt. Ugyanakkor egyikük sem ápolt különösebb kapcsolatot a neveléstudomány képviselői által „felhatalmazott” neveléstörténet-írással. A történettudomány intézményei – megint csak történelemtanszékek, szakfolyóiratok, kézikönyv-szerkesztőségek által felkért-

¹² Kelemen Elemér.

¹³ Jelentés az MTA Pedagógiai Bizottsága Neveléstörténeti Albizottsága 2000. évi tevékenységéről. *Magyar Pedagógia*, 2000/4: 533 (és hasonlók: *Magyar Pedagógia*, 2000: 121, 1994: 375, 1991: 243, 1995: 147, 381, 1997: 108).

¹⁴ *Akadémiai Almanach*, 2009: 444; *Századok*, 2012/6: 1513; *A Jövő Mérnöke*, 1980/27: 2; *Magyar Tudomány*, 1967/4: 258; *Századok*, 1988/2: 269.

meghívott személyek sora alapján objektíválhatóan¹⁵ – nem igazán éreznek késztetést a neveléstudomány személyei felé való interdiszciplinárisra, miközben az oktatási tárgykör iránti érdeklődés növekszik.

Épp az ellenkező a helyzet a szociológiával kapcsolatban. A szociológia és a neveléstudomány felől legitimált oktatásszociológusok személyi együttműködése kifejezetten intenzív, amit az egykori Oktatáskutató Intézet vezető munkatársainak összetételével, vezető neveléstudományi kutatók oktatásszociológiai kézikönyveivel, a Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológiai Szakosztályának tevékenységével, a folyóirat és könyvsorozat-szerkesztési gyakorlattal, a Társadalomtudományi Kar illetékes intézményének, illetve az MTA Szociológiai Bizottsága által életre hívott Oktatásszociológiai Albizottság névsorával objektíválhatunk.¹⁶ De ide tartozik az ELTE Szociológiai Intézetben az oktatásszociológiai specializáció létrehozása,¹⁷ a Debreceni Egyetem oktatásszociológiai szakiránya,¹⁸ az ELTE TáTK-on Csákó Mihály vezetésével életre hívott Oktatás- és Ifjúságszociológiai Központ is.¹⁹ Ezen intézményekben a neveléstudományi, szociológiai és közgazdaságtudományi minősítésű oktatáskutatók működtek együtt oktatásszociológiai témákban.

Második empirikus tudomány-szociológiai vizsgálati módszerünk nem a tudományágak személyei és intézményei felől közelít, hanem a „tudományos produktumok” felől. Az oktatással kapcsolatos tudományos produktumok, mint a legtöbb társadalomtudomány esetében, kétfélek lehetnek: könyvek és tanulmányok. Az oktatással foglalkozó társadalomtudományi könyvek vizsgálatára a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusa a legalkalmasabb, hiszen az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, nem beszélve a tanszéki és intézményi könyvtárakról, a neveléstudományi intézményrendszer részét képezik, beszerzési és katalógizálási gyakorlatuk tehát objektíve nem lehet alkalmas az oktatással foglalkozó tudományos produktumok arányos tükröztetésére.

A vizsgálat, melyet e tanulmány céljából a FSZEK katalógusából korábban elkészített adatbázison elvégeztünk, azokra a művekre terjedt ki, melyek 100 oldalnál hosszabbak és magyar nyelven (vagy Magyarországon) 1971 és 2010 között jelentek meg. Ezek mind valamiképpen hazai szellemi produktumok. Némi vívódás után a fordításokat is hazai produktumnak minősítettük, alapvetően két okból: A fordítástudomány hangsúlyozza, hogy Magyarországon – nemzetközi összehasonlításban, különösen a Kádár-korszakban – sokkal inkább jellemző, hogy a szépirodalmi és társadalomtudományi csúcseleit

¹⁵ Ez az eljárás úgy történt, hogy a *Magyar Életrajzi Lexikon* és a *Ki kicsoda* történészeinek címszavaiból preparáltuk a „történettudomány intézményeit”, majd ezekre az intézményekre kerestünk rá a neveléstudósokról szóló adatbázisunkban.

¹⁶ Kozma Tamásnak az *Oktatásszociológia a hazai felsőoktatásban* c. tanulmánya az MTA Pedagógiai Bizottsága napirendjén már 1987-ben szerepelt (*Magyar Pedagógia*, 1987/3: 335), és 1991-ben már a II. osztályon Oktatásszociológiai Albizottság is működött a vezetésével. (*Akadémiai Almanach*, 1991: 250.) Lásd még *Magyar Pedagógia*, 1982/1: 67, 1987/3: 334. Fontos együttműködési pont a „Rendszerváltás társadalom oktatásügy” c. MSZT OSZ konferencia (*Beszélő*, 1990/19: 20. és *Magyar Pedagógia*, 1989/2: 213. A IX. osztály oktatásszociológiai albizottsága – Csákó Mihály vezetésével 2008–2011-es, 2014–2017-es, 2017–2020-as akadémiai ciklusban működik. https://archive.org/details/mta_oktatasszociologiai_albizottsag. A II. osztályon nevelésszociológiai albizottság működött Kozma Tamás, majd Pusztai Gabriella vezetésével.

¹⁷ *Népszabadság* 2002. november 20., Rudas Tamás-interjú.

¹⁸ http://epa.oszk.hu/02900/02936/00019/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2014_04_005-032.pdf. 40. lábjegyzet.

¹⁹ <http://oitk.ratk.elte.hu>

színvonalas szépirodalmi, illetve szakirodalmi művek fordításával foglalkozik, így a filozófiai vagy szociológiai szakkifejezések (s az általuk „előhívott” megközelítésmódok) elterjesztésében ezeknek a fordításoknak hasonló szerepük lehet, mint a magyarok által írt műveknek. Másrészt, a magyar társadalomtudományi közgondolkodás – összehasonlítva a hollanddal vagy norvéggal – sokkal kevésbé tekinti természetesnek, hogy egyetemi hallgatók, PhD-hallgatók vagy akár a kutatók széles rétegei olvasnak világnyelveken, így az a döntés, hogy egyes kiadók, egyes szerkesztőbizottságok, egyes kuratóriumok meghatározott szakkönyvek kiadásába munkát és pénzt fektetnek, igazi tudománypolitikai döntés, mind motívumaiban, mind következményeiben.

Az ETO-besorolás a könyvtári aktivitás egyik alapvető tulajdonsága. A megfigyelt könyvek átlagosan 98%-ának adtak ETO-kódot a FSZEK könyvtárosai, s a megfigyelt időszak végére ez irányú szorgalmuk kissé még növekedett is. A könyvtárosi munka nagyon sok mű kapcsán több tudományterület megnevezését tartotta indokoltnak, illetve az ETO lehetőségeit kihasználva egy tudományterületen belül is számos aldiszciplínához sorolt egy-egy művet.

Első megközelítésben az ETO-kódokat úgy egyszerűsítettük, hogy az azonos tudományterületekre utalókat összevontuk, tehát, ha egy mű azért kapott két ETO-kódot, mert részben a munkaszociológiához, részben az iparszociológiához volt sorolható, akkor tőlünk a „36-szociológia” besorolást kapta, amivel természetesen erősen lecsökkentettük a több ETO-kóddal rendelkező művek számát.

1. táblázat: A magyar könyvprodukciónak diszciplináris jelzései

	1971– 1980	1981– 1990	1991– 2000	2001– 2010	Mind
ETO VAN	96,6%	96,7%	98,1%	98,8%	97,9%
Nem tudomány	42,1%	38,4%	36,1%	40,0%	38,9%
(Más tudomány – részben SSH is)	20,5%	17,4%	19,9%	17,9%	18,8%
ETO szerint valamiféle SSH	49,9%	55,7%	56,2%	53,7%	54,2%
Történelem	11,3%	11,8%	10,8%	10,6%	10,9%
Szociológia	6,8%	8,2%	10,0%	8,2%	8,5%
Művészettörténet	8,3%	8,0%	7,1%	8,6%	8,0%
Politikatudomány	5,7%	5,5%	5,2%	4,8%	5,2%
Hadtudomány	1,6%	1,5%	1,6%	1,4%	1,5%
Közgazdaság-tudomány	6,4%	5,6%	3,9%	3,5%	4,4%
Vallás	1,1%	3,1%	5,4%	4,8%	4,2%
Jog	3,0%	3,8%	4,8%	4,1%	4,1%
Irodalom	3,5%	3,9%	3,2%	3,0%	3,3%
Filozófia	1,6%	1,6%	3,2%	3,8%	2,9%
Földrajz	3,5%	2,6%	2,3%	2,9%	2,8%
Oktatás	2,0%	2,7%	2,1%	2,4%	2,3%
Pszichológia	0,8%	1,2%	2,1%	2,4%	1,9%

1. táblázat: (folyt.)

	1971– 1980	1981– 1990	1991– 2000	2001– 2010	Mind
Valami más SSH	0,8%	1,1%	2,9%	0,9%	1,5%
Tudomány általában	4,4%	4,9%	5,0%	4,6%	4,7%
Többes jelöléssel SSH	64,3%	70,3%	75,0%	69,9%	70,7%
Interdiszciplinaritás	1,29	1,26	1,34	1,30	1,30

Így is maradtak azonban igen nagy számban olyan művek, melyeknek két vagy több kódjuk volt: az adatbázisban megtalálható társadalomtudományi kódok száma a társadalomtudományi könyvek számának 1,3-szerese – azaz a könyvek negyedét jellemzi, hogy valamilyen mértékben interdiszciplinárisak. Megállapíthatjuk tehát, hogy a művek interdiszciplinaritása vagy multidiszciplinaritása jelentősen meghaladja a személyek interdiszciplinaritásának vagy multidiszciplinaritásának jelzéseit.

A legnagyobb kategóriák a négy megfigyelt évtizedben stabilan a történettudomány, a művészettörténet és a szociológia, de a további tudományágak pozícióiban már értelmezhető változás következett be. A legjelentősebb változás a vallástudományi, közgazdaságtudományi és filozófiai művek arányát jellemzi.

Vallástudományi besorolást az 1970-es évek könyveinek mindössze 1%-a kapott, ami már a 80-as években – tehát nem a politikai rendszerváltás, hanem az előző rendszerben bekövetkezett általános szellemi változás hatására – megháromszorozódott, majd a 90-es években 5,4%-ra emelkedett. A növekedés e szinten meg is állt, a 2000-es évek már enyhe csökkenést hoztak.

A közgazdaságtudományi besorolású művek aránya (6,4%) már a rendszerváltás előtt csökkent, s a rendszerváltás után ez az aránycsökkenés folytatódott. Nyilvánvalóan nem feltételezhetjük, hogy a kapitalizmus megérkezével a közgazdaságtudomány iránti igény csökkent volna. Inkább az valószínűsíthető, hogy a 70-es és a 80-as évek világában az ellenreform és reform, illetve – majdnem az utolsó pillanatig – a leendő rendszerváltás kérdése közgazdaságtudományi *mezben* jelent meg. De arról is szó lehet, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek viszonyai között terjedelmesebb könyvek megírása adekvát magatartás volt, míg a rendszerváltás utáni két évtized gyorsan változó közgazdaságtudományi valósága inkább tanulmányok írására ösztönzött. A 2000-es évek csökkenésében már szerepet játszhat az is, hogy a társadalomtudományok közül talán a közgazdaságtudomány veszi át a leggyorsabban a nemzetközi tudománymetriai normavilágot: ez pedig a könyvek felől a kettős vak lektorálású tanulmányok felé mozdítja a publikációs aktivitást.

A filozófia esetében figyelemreméltó, hogy miközben a dialektikus és történelmi materializmus oktatása kiemelt pártállami támogatással rendelkezett, a filozófiai besorolást kapott könyvek aránya mindkét rendszerváltás előtti évtizedben mindössze 1,6%, hogy a 90-es években ennek 2,5-szeresére nőjön. A növekedés még a 2000-es években is tartott. Vélhetőleg arról van szó, hogy a marxizmus klasszikusainak értelmezése és tömeges tanítása jelentős erőfeszítéseket tett szükségessé, *de ez nem elsősorban könyvek írásában nyilvánult meg*. Az ellenzéki vagy féllenzéki státuszban lévő filozófusok pedig nem kaptak megrendeléseket könyvek írására, nem volt lehetőségük – pl. külföldi ösztöndíjak segítségével elkészült – műveik megjelentetésére. Ez a 90-es években megváltozott: egyrészt az emigrációból hazatérő, illetve legalitásba kerülő filozófusok „felhalmozódott”

művei publikálásra kerültek, másrészt a huszadik századi filozófia fordításában jelentős elmaradásokkal jellemezhető könyvkiadás megkezdte az elmaradás pótlását.

Ezekhez a jelentős változásokhoz képest, az *oktatással kapcsolatos műállomány* mennyisége nem jelentős kilengésű. A legnagyobb növekedés a 70-es és 80-as évek között van. Vélhetőleg az 1985-ös oktatási törvényből következő iskolai autonómia is megdobta az oktatás iránti érdeklődést, de mindez azzal is összefügghet, hogy – szintén az új oktatási törvény háttérmunkálatai kapcsán – a 80-as években születik meg az Oktatáskutató Intézet. (Ha a vizsgálatot a 100 oldalnál rövidebb önálló kiadványokra is kiterjesztenénk, különösen szembeötlő lenne a korábbi évtizedek és más intézmények gyakorlatával szemben könnyen-gyorsan megjelenő „oktatáskutató” füzetek jelentősége).

Jelen témánk szempontjából az a fontos, hogy az oktatással kapcsolatos művek milyen más tudományterületre utaló kódot kaptak.

2. táblázat: Az oktatási ETO-kódú művek más ETO-kódokkal való ellátottsága

	1971–1980	1981–1990	1991–2000	2001–2010	Átlagosan
Szociológia	28,0	25,4	32,7	30,3	29,7
Pszichológia	4,8	5,1	6,1	11,7	8,1
Közgazdaság-tudomány	1,7	1,5	3,8	3,5	3,0
Vallás	0,0	1,4	4,9	2,7	2,7
Politológia	2,9	1,8	2,7	2,5	2,5
Jog	3,1	1,5	2,8	1,6	2,1
Történelem	1,7	0,9	2,6	1,4	1,7
Művészettörténet	1,7	0,9	1,0	1,5	1,3
Nyelvészet	0,2	0,8	1,8	1,3	1,2
Filozófia	0,2	1,1	0,5	0,9	0,7
Hadtudomány	1,0	0,0	0,6	0,4	0,4
Irodalomtudomány	0,7	0,2	0,1	0,2	0,2
Földrajztudomány	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
Valamiféle SSH	0,2	0,0	0,2	0,1	0,1
Tudomány általában	7,0	5,8	7,3	6,2	6,5
Egyéb	3,1	2,0	9,0	10,6	7,6
Nem tudomány	3,9	2,5	2,1	2,6	2,6

Az oktatással legerősebb interdiszciplinaritást mutató tudomány a szociológia (30% körüli értékkel) valamelyest ingadozik, a rendszerváltás következtében mintegy 1,2-szeresre nőtt.²⁰

²⁰ A FSZEK a szociológiai hazai szakkönyvtára, így elképzelhető, hogy ugyanazon művek rejtett „szociológiai jellegét” a FSZEK munkatársai könnyebben felismerték, mint hasonlóképpen rejtett pszichológiai, közgazdasági, történelmi jellegét. E tényező jelentőségét úgy lehetne megbecsülni, ha valaki közgazdaság-tudományi, pszichológiai, szociológiai, történelmi szakkönyvtárak könyvtárosainak ugyanazon könyvekre vonatkozó ETO-zási gyakorlatát egybevetné.

A pszichológia lényegesen hátrább van a 8% körüli értékével, de a pszichológia erős növekedésben van, a 70-es és 2000-es évek között több mint duplájára emelkedett a pszichológiával összeköthető oktatásügyi művek aránya, de a rendszerváltás összességében is 1,8 szerez – tehát a szociológiát lényegesen meghaladó – növekedést hozott.

A pszichológiával azonos nagyságrendben vesznek részt összességükben a nem társadalomtudományok, az ő arányuk különösen a rendszerváltás közvetlen környékén ugrott meg. A „tudomány általában” kategória is ugyanaz a nagyságrend, de szerepe nem növekszik, nem csökken.

A közgazdaságtudomány a rendszerváltás előtti 1,6%-os értékéről a rendszerváltás utáni 3,6%-os értékre növekedett, ami a társadalomtudományok között a legjelentősebb növekedés.

A vallástudomány a hetvenes években még egyáltalán nem volt jelen az oktatás társadalomtudományaként, növekedni a nyolcvanas években kezdett (akárcsak a vallástudományi művek aránya általában is), hogy aztán a 90-es években megháromszorozódjon, majd visszaessen. A politikatudomány és a jogtudomány van még jelen, 2% feletti értékkel, súlyuk az elmúlt negyven évben nem változott.

A kisebb súlyú tudományágak között megemlítendő, hogy a nyelvészet igencsak megemelte részvételét.²¹

Az oktatásról való beszéd tehát leginkább szociológiai és – az utóbbi két évtizedben egyre inkább – pszichológiai. A közgazdaságtudomány tartós növekedést mutat. A vallástudomány fellendülése viszont átmeneti, s a rendszerváltáshoz kötődő.

Az oktatással foglalkozó könyvek háromnegyedét férfiak írják. A férfifölény a szociológiához is sorolt műveknél valamivel kisebb (70%), mint a pszichológiához kapcsolódóknál (77%) – noha a pszichológiai szakmában a nők aránya mindig magas volt. A közgazdaságtudománynál a férfdominancia még magasabb (88%), a vallásnál pedig a legmagasabb (96%).

Az oktatási könyvek szerzői átlagéletkorához képest a szociológiával és jogtudománnyal kapcsolatos műveknél némileg alacsonyabb a szerzői életkor, a közgazdasági műveké jó tízessel alacsonyabb, a pszichológiával kapcsolatos művek alkotói első pillantásra kissé öregebbek. Ha viszont levesszük a posztumusz kiadott műveket, akkor a társadalomtudományi multidiszciplinaritás mindenképpen fiatalabb szerzői körhöz kötődik.

A vizsgált művek 48%-át írták neveléstudományból minősítettek, 21%-át pszichológiából, 11%-át történettudományból, 7%-át szociológiából, 4%-át közgazdaságtudományból, 3%-át irodalomtudományból minősítettek. 2-2% kötődik nyelvészekhez, jogászokhoz, filozófusokhoz. *Azaz az oktatás témavilága éppen felerészben kötődik a neveléstudományhoz, másik felerészben a többi tudományhoz.* Ezek erőssorrendje azonban nem a művek tematikus erőssorrendjét követi: *az oktatási művek elsősorban a szociológiával mutatnak interdiszciplináló kapcsolatot, a minősítettek körében viszont a pszichológusok vannak jelen legnagyobb létszámban.*

Szociológiával kapcsolatos a minősítettek által írott könyvek harmada. A szociológusok felülreprezentáltsága e műveknél 1,7-szeres; a nyelvészek és filozófusok mutatnak

²¹ Elképzelhető, hogy a „linguistic turn” valamiféle hatásáról van szó. A nyelvfilozófia szó a *Magyar Tudományban* az 1970-es években 21, a 1980-asokban 15, az 1990-esekben 23, a 2000-esekben 48 találatot ad.

még némi felülreprezentációt. A szociológiával interdiszciplináló műveket jellemzően neveléstudományból minősítettek írják!

Ezzel szöges ellentétben a pszichológiával interdiszciplináló művek szerzői között (amelyek 9%-ot tesznek ki) a pszichológusok felülreprezentáltsága 4,3-szoros – és itt ötödére esik a neveléstudósok részvétele.

A közgazdaságtudományi interdiszciplinaritású művek esetében a közgazdászok felülreprezentációja ötszörös, de hasonló a jogászok és a történészek jelenléte is. Ezenfelül a szociológusok és történészek részvétele magas még.

Összességében tehát azt érzékelhetjük, hogy a személyek vonatkozásában erőteljes történettudományi interdiszciplinárizáció ellenére az oktatástörténet és neveléstörténet meglehetősen elkülönültségben működik. A művek vonatkozásában domináns szociológiai és pszichológiai interdiszciplinárizáció alapvetően eltérő természetű: míg a szociológiai és neveléstudományi orientáció intézményesen is összefonódott, a pszichológiai interdiszciplinárizáció csupán azt jelenti, hogy vannak olyan pszichológusok, akik oktatásügyi kérdésekkel foglalkoznak.

IRODALOM

- BALLÉR E., BÁTHORY Z., CSAPÓ B., HALÁSZ G., HUNYADY GY.-NÉ, KOZMA T. & MIHÁLY O. (1999) A hazai neveléstudományról. A Magyar Tudományos Akadémia számára készített diszciplináris elemzés. *Magyar Pedagógia*, Vol. 99. No. 4. pp. 425–456.
- BÁTHORY Z. & FALUS I. (1997a) *Pedagógiai Lexikon I–III*. Budapest, Keraban Kiadó.
- BÁTHORY Z. & FALUS I. (1997b) *Pedagógiai lexikon I–III*. Keraban Kiadó. Bp.
- BIRÓ Zs. H. (2009) A magyar neveléstudományi kommunikáció jellemzői (1997–2006). Összehasonlító tudományszociológiai elemzés, avagy kísérlet egy nemzetközi kutatás adaptációjára. *Magyar Pedagógia*, Vol. 119. No. 1. pp. 49–76.
- BOURDIEU, P. (2005) *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Budapest, Gondolat.
- CSAPÓ B. (2001) Neveléstudomány az ezredvég Magyarországon. *Iskolakultúra*, Vol. 11. No. 2. pp. 40–44.
- FALUS I. (1982) A pedagógia rangja és színvonala. *Pedagógiai Szemle*, Vol. 32. No. 1. pp. 50–56.
- GÉCZI J. (2003) A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban. *Iskolakultúra*, Vol. 13. No. 8. pp. 53–60.
- HRUBOS I. (2002) Az oktatást kutató diplomás. *Educatio*, Vol. 11. No. 2. pp. 253–266.
- JÁKI L. (1970) *Magyar pedagógiai irodalom 1920–1944* (önálló kiadványok). Budapest, OPKM.
- KARADY, V. & NAGY, P. T. (2017) *Social Sciences and Humanities in Hungary, 1945–2010*. Budapest, J. Wesley Publ. URL: <http://mek.oszk.hu/16700/16701>
- KELEMEN E. (1992) A Magyar Tudományos Akadémia és a neveléstudomány. *Magyar Pedagógia*, Vol. 100. No. 2. pp. 119–130.
- KOZMA T. (2004) Quo vadis, paedagogia? Egy tudományos közösség önmeghatározási kísérletei. *Magyar Tudomány*, Vol. 164. No. 11. pp. 1217–1224.
- LUKÁCS P. (ed., 2002) A magyar oktatáskutatás térképéhez. OI egykori könyvtára D5524. Kézirat. Budapest, másolat a szerző birtokában.
- MANN M. (1993) *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Budapest, OPKM.

- MANN M. (1997) *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, OPKM.
- NAGY P. T. (2017) A magyar társadalomtudományok történetiszociológiája. *Magyar Tudomány*, Vol. 177. No. 9. pp. 1026–1027.
- NÉMETH A. (2014) A történeti antropológiai megközelítés napjaink neveléstudományában. In: FIZEL N. & NÓBIK A. (ed.) *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. pp. 171–188.
- NÉMETH A. (2015) A neveléstudomány nemzetközi modelljei és tudományos irányzatai. *Magyar Pedagógia*, Vol. 115. No. 3. pp. 255–294.
- NÉMETH A & BIRÓ Zs. H. (2016) A magyar neveléstudomány diszciplína jellemzőinek és kognitív tartalmainak változásai a 20. század második felében. In: NÉMETH A., GARAI I. & SZABÓ Z. A. (ed.) *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*. Budapest, Gondolat Kiadó. pp. 7–118.
- SÁSKA G. (2001) „Jó, hogy vége a nyolcvanas éveknek, és nem jön újra el!” *Iskolakultúra*, Vol. 11. No. 2. pp. 45–62.
- T. KISS T. (2002) *Fordulatok, folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról, 1867–2000*. Budapest, Új Mandátum.
- TIMÁR J. (2005) *Életregény – szubjektív adalékok a 20. század objektív történelméhez*. Budapest, Noran.
- VEROSZTA Zs. (2001) A neveléstudományi karrier nemzetközi vonatkozásai. *Educatio*®, Vol. 10. No. 1. pp. 187–192.